

Alexander de Grote: held of hufter?

Rolf Strootman

Halverwege de film *Alexander* van Oliver Stone zit een opmerkelijke scène. De blonde held Alexander staat met zijn al even blonde favoriet Hefaïstion op een terras van het paleis van Nebukadnezar in Babylon. Samen kijken ze uit over Irak, dat Alexander zojuist veroverd heeft in een spannende Hollywood-oorlog, waarvan de regisseur de gruwelijkheden onder het Perzische tapijt heeft gemoffeld. Dan zegt Alexander iets in de trant van: ‘die mensen hier willen niets liever dan door ons bevrijd worden, ze snakken naar *change*.’

Alexander is inmiddels geflopt. Terecht, denk ik. Toch is de voorstelling van de Macedonische veroveraar als een soort George W. Bush met de *looks* van John F. Kennedy, die de westerse beschaving komt brengen aan de door even decadente als wrede tirannen onderdrukte bewoners van het Midden-Oosten, om meerdere redenen interessant. Het onversneden oriëntalisme van Stone is méér dan alleen maar huilen met de wolven in het huidige politieke bos. Het is tevens verankerd in het wetenschappelijk debat over Alexander, althans een bepaalde stroming daarvan.

Over geen andere persoon uit Oudheid, met uitzondering misschien van Jezus Christus, is zoveel geschreven als over Alexander III van Macedonië (regeerde 336-323 v.Chr.).¹ In korte tijd

¹ Wie niet gelijk wil verdwalen in de eindeloosheid van de *Alexanderforschung* begint met de korte introductie van Richard Stoneman, *Alexander the Great* (1997), gevolgd door de bronnenbloemlezing van Waldemar Heckel (red.) *Alexander the Great. Historical Sources in Translation* (2003), voor de geschiedenis van het debat Ian Worthington (red.), *Alexander the Great. A Reader* (2003) – helaas beperkt tot oorspronkelijk Engelstalige literatuur – en voor de huidige stand van zaken Joseph Roisman (red.), *Brill's Companion to Alexander the Great* (2003). De voornaamste biografische handboeken zijn: J.G. Droysen, *Geschichte Alexanders des Grossen* (1833); U. Wilcken, *Alexander der*

veroverde hij een wereldrijk dat zich uitstrekte van Bulgarije tot Oezbekistan en Pakistan. Alexander was al tijdens zijn korte leven een legende, evenzeer geliefd en aanbeden als gehaat en gevreesd. Na zijn dood werd hij als een god vereerd en hij zou nog eeuwen zijn schaduw werpen over de Oude Wereld. In zowel Middeleeuws Europa als de Islamitische wereld werd hij gezien als de ideale vorst. Toch was Alexander ook wreed en moorddadig. Het uitmoorden van steden, het executeren van krijgsgevangenen – Alexander de Grote draaide er de hand niet voor om.

Behalve tal van wetenschappelijke artikelen verschijnen tegenwoordig bijna jaarlijks nieuwe biografieën van de man, met daarin steeds weer dezelfde feiten, waarover steeds weer anderen hun licht laten schijnen omdat zij menen de ‘ware’ Alexander beter te begrijpen dan hun vele voorgangers. De Alexanderbiografie is een genre op zichzelf, door William Calder III eens omschreven als ‘autobiographical documents in the guise of scholarly books’. Maar ondanks de enorme hoeveelheid wetenschappelijke literatuur bestaan nog steeds hoog oplopende meningsverschillen over het optreden van Alexander, vooral over de *waardering* daarvan. Was Alexander een held of een hufter? – dat vat het debat wel zo'n beetje samen.

Deze discussie – vooralsnog zonder eind – werd in 1833 geopend door de Duitse historicus Johann Gustav Droysen. Zoals ook bij de andere historici die in dit artikel de revue zullen passeren, was Droysens visie bepaald door de dominante politieke opvattingen van zijn eigen tijd, in zijn geval de beginnende Duitse eenwording, op smaak gebracht met een snufje Hegel. In zijn *Geschichte Alexanders des Grossen* zet Droysen Alexander neer als een man met een Bestemming die de wereld niet onderwierp maar *verenigde* en het licht van de Helleense (lees: Europese) beschaving deed schijnen in het duistere oosten; uit de versmelting van Griekse en

Grosse (1931); W.W. Tarn, *Alexander the Great* (1948); P. Green, *Alexander of Macedon* (1970); J.R. Hamilton, *Alexander the Great* (1973); R. Lane Fox, *Alexander the Great* (1979); N.G.L. Hammond, *Alexander the Great. King, Commander and Statesman* (1980) en *The Genius of Alexander the Great* (1997); A.B. Bosworth, *Conquest and Empire. The Reign of Alexander the Great* (1988); P. Cartledge, *Alexander the Great. The Hunt for a New Past* (2004).

Oosterse cultuur die daarvan het onvermijdelijke gevolg was ontstond vervolgens het nog feller schijnende licht van het christendom.

Droysens visie werd begin twintigste eeuw door verscheidene andere auteurs opgepikt. De meest invloedrijke daarvan was de Engelsman William Woodthorpe Tarn, een van de titanen in de historie van de Oude Geschiedenis. In artikelen werkte hij de idee van Alexander als Europeaan op beschavingsmissie uit in het licht van het Britse imperialisme in India. Waar Droysen vooral teleologische determinatie een rol laat spelen, daar dichtte Tarn de Grieken en Macedoniërs een veel bewuster besef toe van 'the white man's burden'. Voor het gemak ging ook hij er vanuit dat de oude Grieken een soort West-Europeanen waren, van het oosten gescheiden door de ontzaglijke barrière die Bosporus heet. Bij Tarn is Alexander een ware held. Zijn levensdoel was niet minder dan het creëren van een *Unity of Mankind*, een opvatting die Tarn vooral baseerde op de massa-bruifloft waarbij Alexanders zijn Macedonische edelen liet trouwen met Perzische prinsessen.

Tegen deze verheerlijking van Alexander als fiere en idealistische jongeling rees natuurlijk verzet, zij het aanvankelijk uit verdachte hoek: in Nazi Duitsland achtte men de door Tarn gepostuleerde versmelting van Macedoniërs en Perzen volstrekt verwerpelijk; Alexander zou daarmee een gevaarlijke 'rassenchaos' hebben nagestreefd, zo stelde de historicus Fritz Schachermeyr in zijn boek *Indogermanen und Orient* (1940). Schachermeyr distantieerde zich later overigens van zijn opvattingen.

Niettemin had hiermee voor het eerst ook een *negatief* beeld van Alexander zijn intrede gedaan, en het waren dan ook Duitse historici die dat beeld verder uitwerkten. De eerste die dat nadrukkelijk deed was F. Hampl, die in de jaren vijftig, met nauwelijks verholen verwijzing naar de Nazi dictatuur, Alexander neerzette als een wrede, door irrationele machtswellust gedreven despoot. Dat sloeg aan. Anders dan Hampl benadrukten latere critici ook het *rationele* van Alexanders handelen, maar dat maakte diens dikwijls wrede optreden alleen maar onthut-

sender. Bovendien werd in de jaren vijftig Tarns *Unity of Mankind* door Ernst Badian ontmaskerd als een romantisch verzinsel.

Sindsdien staan twee stromingen lijnrecht tegenover elkaar in een nog altoos woedende rictingenstrijd: de pessimisten en de optimisten. Want ook het positieve beeld van Alexander werd en wordt met vuur verdedigd, bijvoorbeeld in *Alexander the Great* van Robin Lane Fox, nog altijd de meest verkochte Alexanderbiografie, en in het gelijknamige boek van Nicholas Hammond, in wiens ogen Alexander geen kwaad kan doen. In 1997 publiceerde Hammond nog een tweede biografie, met de veelzeggende titel *The Genius of Alexander the Great*. Voor wie het nog niet begrepen had. Ter illustratie: zó beschrijft Lane Fox zijn held:

In Alexander it is tempting to see the romantic's complex nature for the first time in Greek history. There are the small details, his sudden response to a show of nobility, his respect for women, his appreciation of eastern customs, his extreme fondness of his dog and especially his horse.

Inmiddels is er ook een derde stroming bijgekomen – daar kun je op wachten bij een langdurige gepolariseerde discussie – die het er op houdt dat de waarheid in het midden ligt. Ongetwijfeld juist, maar je schiet er zo weinig mee op.

De voornaamste penvoerder van de pessimistische school is tegenwoordig de Australiër Brian Bosworth. Rijst uit diens beroemde *Conquest and Empire* (1988) al geen bijzonder vrolijk beeld op, nóg somberder wordt het in zijn bundel *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph* (1996), waarin hij uitgebreid ingaat op het lot van de inheemse volken die het slachtoffer werden van het Macedonische oorlogsgeweld. Nu is Bosworths werk altijd grondig en verstandig – *Conquest* is veruit het beste handboek dat er is – maar sindsdien lijkt het bekritisieren van Alexander een maniertje te zijn geworden. Van achteloze vergelijkingen met

Adolf Hitler kijkt niemand meer op. Daarbij komt de huidige mode om Alexander ook nog eens te beschouwen als een incompetente, alcoholistische politicus en bijgevolg een mislukte *empire-builder* die het oosten 'niet begreep' – een opvatting die geheel voorbijgaat aan modern onderzoek naar de periodes direct vóór en ná Alexander. Tyszerend is dit citaat van Ian Worthington:

Does a man deserve to be called 'The Great' who was responsible for the deaths of tens of thousands of his own men and for the unnecessary wholesale slaughter of native peoples? How 'great' is a king who prefers constant warfare over consolidating conquered territories and long-term administration? Or who, through his own recklessness, often endangered his own life and the lives of his men? Or whose violent temper on occasion led him to murder his friends and who towards the end of his life was an alcoholic, paranoid, megalomaniac, who believed in his own divinity? ²

Of dit gemoraliseer nog wel serieuze geschiedbeoefening mag heten is de vraag. In ieder geval is het opmerkelijk met hoeveel gemak serieuze onderzoekers explicatieve relevantie toekennen aan hun eigen kijk op Alexanders persoonlijke psychologie – daarin onderscheiden de pessimisten zich geenszins van de optimisten. Dat is op zichzelf niet verboden, maar erg verhelderend is het niet. Dat Alexander (veel) slachtoffers maakte staat vast, maar daarin onderscheidt hij zich niet van andere veroveraars in de wereldgeschiedenis. Djengizh Khan was ook geen lieverdje. Maar wat zegt dat over diens *impact* op de geschiedenis?

Het enige dat de pessimisten nog overeind hadden gelaten – de erkenning dat Alexander een militair genie was – werd vorig jaar aangevallen door Paul Cartledge, volgens wie de 'ware' Alexander een buitensporig wrede psychopaat was wiens militaire successen uitsluitend te

² I. Worthington, 'How "Great" was Alexander?', *Ancient History Bulletin* 13.2 (1999) 39-59, aldaar p. 1.

danken waren aan stom geluk en de geniale legerhervormingen van zijn vader Filippus II. Zo blijft er wel heel weinig over.

Momenteel zijn de optimisten weer aan de winnende hand zijn. Dat hebben de pessimisten aan zichzelf te wijten. Het is immers een koud kunstje geworden om te zeggen dat ze ergens wel gelijk hebben, maar te ver gaan. Bij het grote publiek prevaleert sowieso sinds jaar en dag het positieve imago. Als men al een beeld heeft, is dat gebaseerd op het boek van Robin Lane Fox.

We zien dat ook terug in het filmepos van Oliver Stone. In een interview verklaarde de regisseur dat hij Alexander zag als een man met een missie, die ervan droomde 'de wereld te globaliseren door ... oosterse en westerse cultuur met elkaar te vermengen.' Je houdt het niet voor mogelijk, maar zo zei hij dat: *to globalise the world*. Dat is de oude *Unity of Mankind* van Tarn, een beetje opgepoetst en in een hedendaags jasje gestoken. (In latere interviews zei Stone nog wel gekkere dingen, bijvoorbeeld dat er tijdens Alexanders oorlogen geen burgerslachtoffers vielen.) Daarbij werd Stone gesouffleerd door niemand minder dan Robin Lane Fox, die de officiële adviseur van deze filmproductie was. Hij hield er behalve een honorarium een bijrol als Macedonische edelman aan over. In interviews over zijn aandeel aan de film liet Lane Fox geen kans voorbij gaan om te vertellen dat daarmee een levenslange wensdroom in vervulling ging, namelijk om als Gezel des Konings mee te galopperen in de grote cavaleriecharges van Alexander – dezelfde jongensdroom die hem er eerder toe had aangezet een boek te schrijven over zijn held. De sarcastische opmerking van William Calder dat veel Alexanderbiografieën in essentie 'autobiographical documents in the guise of scholarly books' zijn, is zo gek nog niet.